

Această ușă nu este ieșire
17 poeți din Bosnia și Herțegovina

Această carte a apărut cu sprijinul oferit de TRADUKI, o rețea literară din care fac parte Ministerul Federal pentru Europa, Integrare și Afaceri Externe al Republicii Austria, Ministerul Afacerilor Externe din Republica Federală Germania, Fundația Culturală Elvețiană Pro Helvetia, Grupul de Interes „Traducătoare Traducători” (Literaturhaus Wien), din însărcinarea Ministerului Federal pentru Artă, Cultură, Serviciu Public și Sport al Republicii Austria, Goethe-Institut, Agenția Slovenă de Carte, Ministerul Culturii din Republica Croația, Resortul pentru Cultură al guvernului Principatului Liechtenstein, Fundația Culturală Liechtenstein, Ministerul Culturii din Republica Albania, Ministerul Culturii și Informației din Republica Serbia, Ministerul Culturii din România, Ministerul Culturii din Muntenegru, Ministerul Culturii din Republica Macedonia de Nord, Ministerul Culturii din Republica Bulgaria, Târgul de Carte de la Leipzig, precum și Fundația S. Fischer.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Această ușă nu este ieșire: 17 poeți din Bosnia și Herțegovina /
antolog Dinko Kreho ; trad. de Adrian Oproiu și Goran Čolakhodžić.

București : Tracus Arte, 2020

ISBN 978-606-023-207-0

I. Kreho, Dinko (antolog.)

II. Oproiu, Adrian (trad.)

III. Čolakhodžić, Goran (trad.)

821.163

www.edituratracusarte.ro

Editura Tracus Arte

București, Bulevardul Gloriei nr. 32, sector 1

E-mail: office@edituratracusarte.ro,

vanzari@edituratracusarte.ro

© Tracus Arte, 2020

Această uşă nu este ieşire

17 poeţi din Bosnia şi Herţegovina

Antologator: **Dinko Kreho**

Traducere de **Adrian Oproiu** şi **Goran Čolakhodžić**

Ghid de pronunție a sunetelor bosniace

În cea mai mare parte, literele bosniace se citesc la fel ca și literele corespunzătoare din limba română. Există însă unele diferențe pe care dorim să le clarificăm aici.

- C litera *c* se pronunță întotdeauna ca ț-ul românesc, indiferent de poziția pe care o ocupă în cuvânt.
- Č pronunțat aproximativ ca primul sunet din cuvintele românești *ciorap*, *cer*.
- Ć precum č, însă mai moale – *mici*, *bâlci*.
- DŽ reprezintă un singur sunet, asemănător cu acela de la începutul cuvintelor *ger*, *Gică*.
- Đ precum dž, dar mai moale.
- G *g* se pronunță întotdeauna ca *g*-ul din *fulg*, *gară*, niciodată ca în *ger*, *Gică*.
- J litera *j* reprezintă sunetul pe care în cuvintele românești *iod*, *scânteie*, *mălai* îl reprezintă litera *i*; nu se citește niciodată ca *j*-ul românesc.
- LJ un singur sunet, ca *gl* din italiană *gli*.
- NJ un singur sunet, ca *gn* din italiană *gnocchi*.
- Š ca românescul ș.
- Ž ca românescul j.

Dragoste, război și emigrație: indicii de lectură a poeziei contemporane din Bosnia și Herțegovina

Anul 1992 pe care l-am luat ca punct de plecare cronologic pentru această selecție poartă în Bosnia și Herțegovina conotații complexe și contradictorii. După ce jumătate de secol a figurat ca republică constitutivă a Iugoslaviei Socialiste și Federative, în cadrul căreia a avut ocazia pentru prima dată în istoria sa de a se dezvolta ca o comunitate politică modernă, în anul 1992 Bosnia și Herțegovina a fost recunoscută ca stat independent – dar în același timp se afla la începutul unui război sângeros de patru ani. La mai bine de un sfert de veac mai târziu, moștenirea războiului este adânc instituționalizată în această țară și interiorizată în conștiința locuitorilor ei, indiferent de faptul dacă au o vârstă suficient de înaintată pentru a-și putea aduce aminte ceva legat de anii nouăzeci. Repercusiunile acestei situații sociale și istorice în literatură sunt, așa cum e de așteptat, imense. În afara faptului că prezintă un rezervor inepuizabil de teme și motive pentru literatura bosniaco-herțegovineană, și de aici și pentru producția poetică, violența războiului a modelat crucial biografiile unor întregi generații de autori și autoare. Unii dintre ei au purtat personal arma, alții s-au găsit în exil și părăzie, iar aproape o treime dintre poetele și poeții incluși în această colecție astăzi nu trăiesc pe teritoriul Bosniei și Herțegovinei (în cea de-a doua și a treia categorie intră, iată, și semnatarul acestor rânduri, el însuși fost refugiat).

Conceptia și definiția literaturii bosniaco-herțegovinene pe timp de pace au fost subiectul unor dezbateri aprinse,

deloc rezumate la domeniul științelor literare. Bosnia și Herțegovina este, din punct de vedere etnic, religios și cultural, cea mai complexă dintre fostele republici iugoslave, populată de trei mari grupuri etnic-religioase – bosniacii, croații și sârbii (a patra grupă fiind constituită de evreii sefarzi, dintre care doar un număr mic au supraviețuit Holocaustului). Indiferent de faptul că aceste trei etnii vorbesc și scriu în limbi foarte apropiate, ideea că întâi de toate avem de-a face cu trei literaturi distincte și că abia apoi se poate discuta de eventuala lor amestecare și contopire a fost prezentă în mod pronunțat, poate chiar dominant, în cea de-a doua jumătate a secolului XX. Această problemă a fost complicată și mai mult de valurile de emigrație de pe timpul războiului, cât și de însăși trauma războiului. În ce mă privește, în alcătuirea acestei selecții m-am străduit să mă folosesc într-o măsură cât mai mică de criteriile „identitare” – de încercarea de a defini „felul”, „caracterul” sau „esența” literaturii bosniace – și să adopt a atitudine cât mai inclusivă. Astfel că, de exemplu, în această selecție se află și Hrvoje Jurić, Vladimir Tabašević și Srđan Gagić, autori care, pe cât îmi este mie cunoscut, nu au fost până acum incluși în panorame și antologii cu prefix bosniac, dar pentru a căror includere aici există o justificare atât din punct de vedere literar, cât și biografic-empiric.

Trebuie subliniat faptul că această selecție nu pretinde să fie o antologie „cu coperti groase”. În munca de selectare m-am ghidat în mod deschis după preferințele mele de cititor, concentrându-mă asupra lecturilor poetice care m-au influențat în mod personal și au modelat propriul meu canon: m-am străduit astfel să formez o carte care să-mi placă și mie să o citesc. Totuși, nu aș fi persistat în acest proiect dacă nu aș fi crezut că secțiunea poeticilor și a vocilor pe care cartea le aduce în final n-ar fi intrigantă și pentru cititorul român. Astfel, presupuziția că cititorul român este în principiu puțin sau deloc familiar cu

contextul literar bosniaco-herțegovinean – presupuziție cu care traducătorii Goran Čolakhodžić și Adrian Oproiu și cu mine am pornit pe acest drum – a fost esențială pentru decizia mea de a așeza autorii/autoarele în manieră „antologică”, de la cei mai vârstnici la cei mai tineri. Fără îndoială au existat motive pentru care să fie orânduți și, de exemplu, în ordine alfabetică, ceea ce probabil ar fi devoalat neașteptate și neobișnuite armonii, contraste, înțelegeri tainice și tensiuni între ramuri foarte îndepărtate din punct de vedere poetic și generațional.

Dacă aș fi mers pe calea strictă a unei antologii, din selecție probabil că nu aș fi exclus nume precum Izet Saražlić, Bisera Alikadić, Marko Vešović, Mile Stojić, Admiral Mahić, Marko Tomaš, Ranko Risojević – și asta în detrimentul unor autori/autoare pentru care în cele din urmă am și optat. Un caz special îl prezintă autoare și autori precum Ranko Sladojević și Slobodan Blagojević, la ale căror poezii din timpul Iugoslaviei țin în mod deosebit, dar care au publicat foarte rar după anii nouăzeci, în general doar în periodice, și din acest motiv nu am reușit să adun un număr mulțumitor de exemple din producția lor poetică mai nouă. De asemenea, în timp ce privesc de la o distanță minimală conținutul acestei cărți mă surprinde faptul că mai mult de jumătate din poezii incluși sunt născuți în anii șaptezeci-optzeci, iar poezie au început să publice la sfârșitul anilor nouăzeci și începutul anilor două mii – într-o vreme în care am început și eu să fiu interesat de scena poetică locală. Nu îmi place acea retorică în care viața literară este tălmăcită prin analogia cu familia, dar e evident că un anume criteriu *generaționist* a jucat în mod spontan un rol.

În ce-l privește pe poetul cu care începe selecția de față, *Ilija Ladin*, nu e exagerat să spunem, folosind acea sintagmă mult prea uzată, că *a trăit poezia*. Legenda spune că acest om singuratic și ciudat a fost o apariție aparte atât

pe scena literară, cât și în viața urbană, că lucra la poeziile lui atât de obsesiv, încât trebuia să mituiască muncitorii de la tipografie pentru a-i da voie ca în ultima clipă, înainte de publicarea cărții, să introducă în manuscris câte o ultimă schimbare. Cu toate acestea, dăruirea lui Ladin față de propria vocație poetică nu a rezultat în planul intrinsec al poeziei într-un concept de poezie patetic-înălțătoare, ci din contră: e vorba despre unul dintre cei mai jucăuși și spirituali poeți din această selecție. Umorele este și atuul poeziei lui *Kemal Mahmutefendić*, autor al cărui vers este de regulă „vorbit”, aproape de ritmul vorbirii de zi cu zi, în timp ce poezia este meditativă, realizată într-o atmosferă care oscilează neconținut între melancolie și ironie.

Încă un membru al așa-numiților „băieți de aur” pe scena literară din Sarajevo este și *Stevan Tontić*. Titlul volumului de debut al lui Tontić din 1969, *Hulim i posvećujem* (*Hulesc și sfințesc*), ar putea fi considerat ca reprezentând crezul întregii lui opere poetice – de la maniera iconoclastă, uneori și batjocoritoare a primelor lui cărți, până la tonul elegiac caracteristic pentru fazele mai târzii. Pe tensiunea anevoioasă între fascinația față de experiența religioasă și nevoia de a o disputa și de a o întoarce pe dos este bazat și alt volum de-al lui Tontić – *Sarajevski rukopis* (*Manuscrisul din Sarajevo*), 1998 –, una dintre cărțile cele mai lăudate de critici care, în anii '90, au avut ca subiect principal războiul, exilul și prigonirea. Experiența de exil prezintă subiectul principal și în poeziile *Jozefinei Dautbegović*, stratul tematic-motivic al acestora fiind legat deseori de imaginația religioasă; în locul tensiunilor tipice pentru Tontić însă, la Dautbegović domină un aer de resemnare stoică, pe când în construcția poeziei autoarea apelează deseori la descrierea realistă și la procedee narrative. Opera poetică a lui *Husein Dervišević* își are rădăcinile într-o sensibilitate clară de beatnic, ca și în fascinația față de cultura pop, în mod special față de cultura rock, fiind caracterizată – aproape în mod uniform

în diferitele ei faze – de o aplecare spre poante și persiflare ca procedee de înstrăinare a poeziei.

Ferida Duraković a dezvoltat, în opera sa din anii '90 încoace, un etos recognoscibil al mărturisirii, care uneori o duce spontan și la acel model al poeziei ca notație concentrată cu un ton pregnant de protest. Ironia, umorul sec, procedee dialogice, atașarea ei față de imperativul umanist de a vorbi despre rău și durere definesc în mod esențial coordonatele politice ale operei sale poetice în ultimele două decenii. La idealul mărturisirii evenimentelor din anii '90 a ținut în poeziile sale și *Semezdin Mehmedinović*, ceea ce a rezultat în cartea legendară *Sarajevo blues* (1992). Următoarea fază a activității lui poetice este marcată de experiența emigrării (transoceanice), în timp ce pe planul mai strict poetic este caracterizată de dezvoltarea și mai complexă a reflexivității și a emotivității, ca și de consolidarea eului liric prin procedee autobiografice. Pentru o bună parte a publicului cititorilor de poezie, inclusiv și pentru autorul acestor rânduri, cartea lui *Faruk Šehić, Hit depo (Depoul de hituri, 2003)*, a însemnat un eveniment revoluționar în câmpul literar din Bosnia și Herțegovina. Este vorba de o poezie prin care defilează simbolurile tipice pentru Bosnia și Herțegovina de după război, răvășită de economia capitalistă și politica naționalistă; jargonul de estradă, al mass-media, al serialelor TV, programelor *reality*, al Internetului, al unei lumi computerizate este însușit și prelucrat de Šehić într-un mod în care nu a făcut-o niciun alt poet din Bosnia și Herțegovina înaintea lui. Autorul a continuat să se ocupe cu această tematică și în următoarele lui volume de poezie, în care însă este tot mai prezentă și o fascinație față de natură, precum și motivele călătoriei și unele tendințe de „jurnal de călătorie”.

În marea de kitsch religios de toate apartenențele, care în Bosnia și Herțegovina este pus între coperte și promovat ca literatură serioasă, poezia lui *Asmir Kujović* se distinge

ca un exemplu rar de scriere convingătoare de o inspirație incontestabil religioasă. Imaginația poetică a lui Kujović a fost formată în mare măsură de misticismul islamic, chiar și de învățăturile sufiste, însă sistemul simbolurilor poetice în cadrul căruia creează este cu totul contemporan, bazat, în mod esențial, pe realitatea socială. Într-un mod asemănător este deosebită și individualitatea poetică a lui *Hrvoje Jurić*, un autor care și-a făcut debutul poetic ca un *wunderkind* (a publicat volume notabile de poezie la vârsta de 14 și 16 ani). În ultimii ani, Jurić își perfecționează modelul idiosincrasic al poeziei reflexive, în care sintetizează influențele din domeniul filozofiei (care, de altfel, este vocația lui primară), al spiritualității, chiar și al științelor naturale; prin urmare, poeziile lui se deschid spre forma unor eseuri. Pentru *Tanja Stupar-Trifunović*, pe de altă parte, poezia este bazată direct pe experiența fizică și senzuală, prin urmare și pe experiențele legate de gen, și în acest mod reflectă violența imanentă și traumele inerente rolurilor de gen și altor roluri sociale într-un sistem patriarhal și capitalist. De la laudata și foarte influenta carte *O čemu razmišljaju varvari dok doručkuju* (*La ce se gândesc barbarii în timp ce iau micul dejun*), din anul 2009, și mai departe Stupar-Trifunović cercetează subiectele menționate cu o abordare ironică și reflexivă, într-un mod de expresie a cărei comunicativitate nu rareori poate fi înșelătoare.

Dezvoltarea poetică a *Adisei Bašić* a trecut prin etapele de o atmosferă intimistă și o inspirație în primul rând romantică, până la poezii neorealiste cu elemente narrative pronunțate și poezii de o critică socială tăioasă, până la un fel de sinteză între cele două tendințe în recentele ei lucrări. Totuși, indiferent de registrul în care scrie, pentru poezia Adisei Bašić este caracteristică poziționarea la o distanță (auto)ironică, deseori concentrată într-o singură expresie dibace – cum ar fi titlul volumului ei din 2004, *Trauma market*. Limbajul poetic al lui *Adnan Žetica* se apropie de ritmurile și registrele literaturii

orale, în timp ce rolul-cheie în procedul lui poetic îl dețin bancul, poanta și răsturnările de situație pline de umor. *Bjanka Alajbegović* pornește în majoritatea cazurilor de la spațiul *între cei doi, între doi*, acesta fiind și titlul volumului ei de debut din 2006, însă tematica iubirii, mai ales a relațiilor dintre femei și bărbați, o prelucrează în registre de modernism înalt, uneori chiar și ermetice. Referințele la Paul Celan, pe de o parte, și la Sylvia Plath, pe de altă parte, care apar în mod explicit în poeziile acestei autoare, în acest sens pot fi privite și ca niște indicatoare de direcție autopoetice.

Cu sensibilitatea sa (neo)avangardistă, inspirația suprarealistă și în general nerespectarea marginii din stânga a paginii în procesul scrierii poeziilor, iese în relief, în cadrul acestei selecții și nu numai, *Vladimir Tabašević*. Cărțile de poezie ale lui Tabašević sunt concepute de-a dreptul ca niște *cărți*, nu ca volume de poezii, motivul pentru care opera lui prezintă un material îndeosebi de nefavorabil pentru o astfel de selecție. Obsesia lui rămâne limba în sine, precum și modul în care în diferite straturi ale limbajului se înscriu violența și traumele, în primul rând cele din război – și este abordată de către Tabašević într-un registru intim deschis, însă fără a se sprijini pe forme realiste și/sau narrative. Poezia lui *Srdan Gagić* ia loc de obicei în partea meditativă și reflexivă a gamei stilistice, comunicând mai ales cu moștenirea modernismului târziu, în varianta mai comunicativă a acestui stil. La finalul cărții se află selecția din opera poetică a *Anitei Pajević*, o poetă care, asemenea lui Tabašević, se apropie de suprarealism, însă ține în primul rând la elementele ludice ale acestuia. Ca și despre Ilija Ladin, ale cărui poezii deschid prezenta panoramă, și despre Pajević am putea afirma că tinde spre conceptul de poezie ca joc – ceea ce, în ciuda tuturor diferențelor dintre stilurile celor doi poeți, dă selecției în total o simetrie neașteptată.

Dinko Kreho

Ilija Ladin

Ilija Ladin (Stratinska lângă Banjaluka, Bosnia și Herțegovina, 1929 – Sarajevo, Bosnia și Herțegovina, 2001), pe numele său adevărat Ilija Kozić, a absolvit limbile franceză și latină la Facultatea de Științe Umaniste și Sociale din Sarajevo. O bună parte a vieții a petrecut-o având postul de profesor de franceză la liceu. A publicat douăsprezece cărți de poezie, dintre care cele mai însemnate sunt *Pjesme o kolibi* (Poemele unei colibe, 1975), *Pjesme o pticama* (Poemele păsărilor, 1979), *Gospodin Mo* (*Domnul Mo*, 1995) și volumul de poezii alese *Račun svodeći* (Făcând socoteala, 1999). Printre altele, a primit premiul Fund for Free Expression USA, Premiul Anual al Uniunii Scriitorilor din Bosnia și Herțegovina, precum și Premiul 6 Aprilie al Primăriei Sarajevo pentru opera integrală.

Viața este în corp

Este
Și în suflet este
Dar l-ai lăsat cu catehismul

Este
Și în spirit este
Dar l-ai lăsat în bibliotecă

Acum este în corp
Și corpul acesta încerci să îl salvezi

Europa cuvânt

Europa
Cuvânt cult
Europa
Cuvânt umanist –
În folosință de 1000 de ani –
În fiecare dicționar de cuvinte străine
La litera E
Europa
Carta drepturilor omului
Europa
Discuția despre metodă
Europa Crucea roșie
Europa totodată cu antiumanismul ei pur
Totul totul totul
Europa
Simfonia a noua de Beethoven
Europa
Cu fanfarele ei veșnice
Europa cu toate păcatele ei din Vest
Europa cum să nu: în fiecare dicționar de cuvinte străine
La litera E Dar Europa cuvânt magic
Europa formulă magică
Exemplu dat nouă pentru toate urticariile secolului –
N-o căutați nu există!

Au dus-o cu ei în mormânt
Vraci morți nicăieri nu e trecut numele ei! Prietene, nu e!

A învia

A învia odată?
Dar tu nu ești
Iisus Hristos

A te naște
Din nou? Dar tu nu ești
Iarbă trifoi

Frunzele tale îngălbenesc
Plămânii tăi nu-și mai fac treaba